

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

٩٨٨١٦

دانشجوی ارشد رشته زبان و ادبیات
دفاع کرده در تاریخ ۱۳۰۴
تبریز ۱۳۰۴
صدوری

دانشگاه شهید بهشتی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه زبان و ادبیات آلمانی

گزیده‌ای از

قراردادهای تجاری ایران و آلمان در دوره رضاشاه

(۱۳۰۴-۱۳۲۰)

گردآوری و نگارش:
فاطمه خرمی

اساتید راهنما و مشاور:
آقای دکتر پرویز رجبی
آقای دکتر کریم سلیمانی دهکردی

تهران، بهمن ۱۳۸۵

۲۵ / ۱۲ / ۱۳۸۶

۹۸۵۱۶

فهرست مطالب

مقدمه	۱
پیشگفتار	۴
۱. حواله وجه به سفارت ایران در برلن جهت استخدام مسیو مارتین متخصص ذوب آهن	۲۳
۲. نارضایتی از اقدامات سرهنگ اسماعیل خان برای استخدام مسیو مارتین بدون اطلاع وزارت مالیه	۲۳
۳. استعلام از وزارت مالیه جهت استخدام متخصص نفت	۲۴
۴. سواد تلگرافی که آقای داور در موقع وزارت فواید عامه خودشان مخابره کرده‌اند	۲۴
۵. صورت مخارج دکتر مسیو و درخواست پرداخت آن	۲۵
۶. اختصاص اعتبار برای مسافرت‌های مسیو مارتین متخصص ذوب آهن	۲۵
۷. استخدام و پرداخت حقوق مسیو مارتین متخصص ذوب آهن	۲۶
۸. قرارداد استخدام مسیو ویکتور مارتین متخصص ذوب آهن تبعه آلمان	۲۶
۹. قرارداد استخدام دکتر لیندن بلات تبعه آلمان	۲۹
۱۰. قرارداد استخدام پروفیسور ارنست هر تسلفد به سمت معلمی	۳۱
۱۱. درخواست ثبت شرکت بدرف اندوستری (شرکت لوازمات صنعتی) و اسامی نامه شرکت مزبور	۳۲
۱۲. صدور تصدیق نامه از سوی مراکز گمرکی بنا به قرارداد تجاری، گمرکی و بحریمایی ایران و آلمان	۳۳
۱۳. محدودیتهای واردات و صادرات آلمان با توجه به مفاد پروتکل اختتامیه قرارداد تجاری، گمرکی و دریانوردی ایران و آلمان	۳۴
۱۴. محدودیتهای واردات و صادرات آلمان با توجه به مفاد پروتکل اختتامیه قرارداد تجاری، گمرکی و دریانوردی ایران و آلمان	۳۵
۱۵. قرارداد استخدام دکتر پل شر به عنوان ریاست تفتیش مالیات مالیه	۳۵
۱۶. مراکز صدور تصدیق و محدودیت واردات و صادرات بنا به قرارداد قطعی اقامت، تجارت، گمرک و دریانوردی ایران و آلمان	۳۷
۱۷. متن قرارداد تجاری و گمرکی و دریانوردی بین ایران و آلمان	۳۹
۱۸. متن قرارداد اقامت بین دولت ایران و آلمان	۴۵
۱۹. قرارداد استخدام مسیو اولنبرگ لوکه برای خدمت در وزارت داخله	۵۰
۲۰. ثبت شرکت سهامی صادرات و واردات در اصفهان	۵۰
ارسال نتیجه آزمایش نمونه سنگهای معدن انارک و درخواست تصویب قرارداد معدن مزبور	۵۱
۲۱. درخواست امضاء تأیید اجرایی قرارداد معن مس انارک	۵۲

۲۲. درخواست شرکت شونمان برای تعدیل مفاد قرارداد استخراج معدن مس انارک نطنز..... ۵۲
۲۳. پاسخ به درخواست شرکت شونمان برای تعدیل مفاد قرارداد استخراج معدن مس انارک نطنز ۵۳
۲۴. نامه شرکت مختلط تجاری و مهندسی شونمان به اداره کل صنعت و فلاحه ۵۴
- طرح پیشنهادی قرارداد استخراج مس معدن انارک توسط شرکت شونمان..... ۵۴
۲۵. قرارداد استخراج معدن مس انارک توسط شرکت مختلط تجاری و مهندسی شونمان ۵۹
۲۶. قرارداد استخراج معدن مس انارک توسط شرکت مختلط تجاری و مهندسی شونمان ۶۴
۲۷. معرفی مسیو اولنبرگ لوکه توسط اداره محاسبات بلدی وزارت داخله به متصدی صندوق امتیازات بلدی..... ۶۶
۲۸. قرارداد تهیه دستگاههای ضرب سکه و ماشین آلات تصفیه طلا از آلمان ۶۷
۲۹. گزارش سفارت ایران در برلن راجع به اوضاع تجاری ایران و آلمان و لزوم ایجاد تسهیلات ارزی جهت بهبود روابط تجاری بین دو کشور ۶۹
۳۰. پیشنهادات برای ایجاد بهبود در روابط تجاری ایران و آلمان..... ۷۱
۳۱. متن قانون شماره ۸۱۲۳ مربوط به تصفیه محاسبات تجاری بین ایران و آلمان..... ۷۷
۳۲. متن قرارداد تصفیه محاسبات تجاری بین ایران و آلمان..... ۷۸
۳۳. قرارداد ایجاد صندوق تهاتری برای تسهیل در مبادلات تجاری ایران و آلمان..... ۸۲
۳۴. درخواست ثبت شرکت بدرف اندوستری (شرکت لوازمات صنعتی) با مسئولیت محدود..... ۸۸
۳۵. اساسنامه شرکت بدرف اندوستری (شرکت لوازمات صنعتی) با مسئولیت محدود ۸۹
۳۶. خرید دستگاه ضرب سکه و کارخانه تخلیص طلا و حمل آن از هامبورگ به تهران ۹۱
۳۷. قرارداد خرید ماشین آلات کارخانه تصفیه طلا..... ۹۲
۳۸. گردش کار عرضی مراحل خرید ماشین آلات کارخانه تصفیه طلا..... ۹۳
۳۹. قرارداد همکاری ایران با کنسرسیوم فروشتال در تهیه ادوات راه آهن و احداث کارخانه ۹۴
۴۰. اعزام متخصصین شرکت فروشتال برای اجرای قرارداد با دولت ایران ۹۸
۴۱. متمم قرارداد عمومی ایران با شرکت فروشتال ۹۸
۴۲. سواد راپورت قنسلگری بیت المقدس درباره مقاله ای در ارتباط با قرارداد تجاری ایران و آلمان ... ۱۰۱
۴۳. ترجمه مقاله روزنامه الجامعة الاسلامیه درخصوص قرارداد تجاری ایران و آلمان و شرکت کمپانی گروپ ۱۰۱
۴۴. سواد شرح چاپ مقاله روزنامه تایمز لندن راجع به سفر دکتر شاخت به ایران و ترکیه..... ۱۰۳
۴۵. مقاله روزنامه تایمز لندن راجع به سفر دکتر شاخت به ایران و ترکیه..... ۱۰۵
۴۶. تشکر سفارت آلمان از پذیرایی دولت ایران از دکتر شاخت..... ۱۰۹
۴۷. نظامنامه اجرای قرارداد تهاتری پرداختی ایران و آلمان ۱۱۰

۴۸. نظر بانک ملی ایران درباره تمدید قراردادهای تهاتری ایران و آلمان ۱۱۴
۴۹. تصویب طرح پیمان ضمیمه راجع به اصلاح پیمان تصفیه محاسبات تجاری ایران و آلمان ۱۲۰
۵۰. متن پیمان مربوط به تصفیه محاسبات تجاری ایران و آلمان ۱۲۰
۵۱. قرارداد کشف و استخراج معادن با شرکت فروشتال ۱۲۴
۵۲. قرارداد تحویل کارخانجات سیمان، نساجی، کاغذسازی، کشتارگاه، کفش‌سازی و کیسه‌بافی به شرکت فروشتال ۱۲۶
۵۳. شرایط بانک ملی ایران برای ایجاد حساب تهاتری و قبول پرداخت برات به شرکت فروشتال ۱۳۱
۵۴. صدور مجوز اسعاری [ارزی] برای تجارتخانه‌های ایرانی و آلمانی ۱۳۴
۵۵. متن پروتکل محرمانه راجع به مبادلات تجاری ایران و آلمان ۱۳۵
۵۶. موافقت با افزایش سهمیه تجاری آلمان بنا به پروتکل محرمانه مبادلات تجاری ایران و آلمان .. ۱۳۸
۵۷. قبول کلیه پیشنهادات در اجرای پروتکل محرمانه مبادلات تجاری ایران و آلمان ۱۳۸
۵۸. ایجاد حساب تهاتری برای اجراء مبادلات تجاری بین ایران و آلمان ۱۳۹
۵۹. امکان استفاده از واحد پول آلمان از سوی تجارتخانه‌های ایرانی ۱۴۰
۶۰. استعلام از لزوم اخذ موافقت اداره کل تجارت در قبول از تجارتخانه‌های آلمانی در بانک ملی ایران ۱۴۰
۶۱. لزوم هماهنگی با وزارت مالیه در صدور دستورالعمل ارزی به خزانه‌داری کل ۱۴۱
۶۲. نحوه ایجاد حساب تهاتری برای مبادلات تجاری ایران و آلمان ۱۴۲
۶۳. صدور مجوز اسعاری برای مبادلات تجاری ایران و آلمان ۱۴۲
۶۴. شرایط تعیین قیمت پشم و پوست و انعقاد قرارداد بین شرکت فروشتال و شرکت سهامی پنبه و پشم و پوست ۱۴۳
۶۵. شرایط مالی و ارزی همکاری دولت ایران با شرکت فروشتال ۱۴۵
۶۶. مقاله مجله گرایت برتین اند دوايست درباره اوضاع اقتصادی و تجاری ایران ۱۴۸
۶۷. انعقاد پیمان احداث بیمارستان پانصد تخت‌خوابی ۱۵۱
۶۸. موافقتنامه تأسیسات بیمارستان پانصد تخت‌خوابی ۱۶۳
۶۹. تصویب طرح پیمان ضمیمه راجع به اصلاح پیمان تصفیه محاسبه ایران و آلمان ۱۶۵
۷۰. متن پیمان تصفیه محاسبات تجاری بین ایران و آلمان ۱۶۶
۷۱. تشریح تغییرات در مفاد پیمان تصفیه محاسبات تجاری ایران و آلمان ۱۶۹
۷۲. تصویب طرح ضمیمه پیمان تصفیه محاسبات تجاری ایران و آلمان ۱۷۱
۷۳. تشریح تغییرات مفاد طرح پیشنهادی دولت آلمان با پیمان تصفیه محاسبات تجاری ایران و آلمان ۱۷۲

۷۴. تشریح متن ضمیمه پیمان تهاتری و تصفیه محاسبات تجاری ایران و آلمان..... ۱۷۳
۷۵. درخواست صدور مجوز امضاء پیمان معاملات پایاپای ایران و آلمان به جواد عامری و وثیقی..... ۱۷۴
۷۶. شرح تغییرات پیمان جدید تهاتری ایران و آلمان با پیمان تصفیه محاسبات تجاری دو کشور..... ۱۷۵
۷۷. صورت مبادلات تجاری ایران و آلمان طبق پروتکل محرمانه اکتبر ۱۹۳۸..... ۱۷۷
۷۸. تصویب نامه هیئت وزیران درباره پروتکل ۱۹ اکتبر ۱۹۳۸..... ۱۷۹
۷۹. پروتکل محرمانه مربوط به مبادلات تجاری بین ایران و آلمان..... ۱۸۴
۸۰. تصویب پروتکل محرمانه مربوط به مبادلات تجاری ایران و آلمان..... ۱۹۰
۸۱. پروتکل محرمانه مربوط به مبادلات تجاری ایران و آلمان..... ۱۹۱
۸۲. پروتکل محرمانه مربوط به مبادلات تجاری ایران و آلمان..... ۱۹۶
۸۳. قرارداد فروش محصول پشم..... ۲۰۰
۸۴. قرارداد فروش محصول پشم..... ۲۰۳
۸۵. قرارداد فروش محصول پشم..... ۲۰۵
۸۶. قرارداد فروش محصول پشم..... ۲۰۷
۸۷. قرارداد فروش محصول پشم..... ۲۰۹
۸۸. قرارداد خرید محصول پشم..... ۲۱۱
۸۹. درخواست اعلام زمان تحویل محصول به شرکت فروشتال..... ۲۱۲
۹۰. قرارداد فروش محصول پشم..... ۲۱۴
۹۱. درخواست تسریع در تحویل محصول پشم به شرکت سهامی فروشتال [فروشتال]..... ۲۱۴
- صورت مجلس راجع به صدور کالاهای ایرانی به حساب پایاپای فروشتال..... ۲۱۴
۹۲. صورتحساب معامله پشم..... ۲۱۵
۹۳. قرارداد فروش محصول پشم..... ۲۱۹
۹۴. درخواست پرداخت وجه فروش محصول پشم..... ۲۱۹
۹۵. صورتحساب پشم تحویلی و مبلغ ارزش آن..... ۲۲۰
۹۶. تحویل محصولات ایرانی به حساب پایاپای خصوصی فروشتال..... ۲۲۱
۹۷. صورتحساب معامله با تجارخانه برادران وهاب زاده..... ۲۲۳
۹۸. قرارداد فروش محصول پشم..... ۲۲۴
۹۹. قرارداد فروش محصول پشم..... ۲۲۷
۱۰۰. رونوشت نامه در مورد عدم پرداخت وجه فروش پشم به علی آقا درودی..... ۲۲۹

۱۰۱. استعمال از لزوم استفاده از ارز آزاد در چک و اسلواکی ۲۳۰
۱۰۲. استعمال از امکان مقررات معامله پایاپای یا مناطق بوهم و مراوی چک و اسلواکی ۲۳۱
۱۰۳. لزوم اجرای معامله متقابل در مرادوات تجاری با چک و اسلواکی بنا به اعلام دولت آلمان ۲۳۱
۱۰۴. استعمال از تداوم معاملات تجاری ایران با قسمتهای مورد اشغال دولت چک و اسلواکی توسط آلمان ۲۳۲
۱۰۵. اجراء پیمان ۱۹ اکتبر ۱۹۳۸ ایران و آلمان به مناطق بوهم و مراوی ۲۳۳
۱۰۶. عدم اجرای قوانین معاملات پایاپای و مناطق بوهم و مراوی چک و اسلواکی ۲۳۳
۱۰۷. لزوم تغییر ارز پرداختی به بنگاه اشکودا و چسکامراوسکا به مارک با توجه به الحاق چک و اسلواکی به آلمان ۲۳۴
۱۰۸. استعمال از لزوم اجرای معامله پایاپای در ناحیه چکای چک و اسلواکی ۲۳۴
۱۰۹. پرداخت هزینه انتقال کالا از چک و اسلواکی ویر تست تا باطوم به مارک آلمانی ۲۳۵
۱۱۰. لزوم پرداخت دلار به جای مارک آلمان به شرکت شنگر ۲۳۶
۱۱۱. صورتجلسه اجراء قرارداد ۱۷ دسامبر ۱۹۳۶ بین ایران و شرکت سهامی فروشتال ۲۳۶
۱۱۲. درخواست تشکیل صورتجلسه برای بررسی مقدار محصول تحویلی به شرکت فروشتال ۲۳۹
۱۱۳. ارسال صورتجلسه با وثیقی وزیر بازرگانی راجع به تحویل محصول به شرکت فروشتال ۲۴۰
۱۱۴. شرکت فروشتال ۲۴۰
۱۱۵. محاسبات شرکت فروشتال ۲۴۱
۱۱۶. گزارش معاملات پشم در ایران و فعالیت شرکت فروشتال در این زمینه ۲۴۱
۱۱۷. صورتجلسه بررسی عملکرد و محاسبات شرکت فروشتال ۲۴۴
۱۱۸. شکایت شرکت فروشتال درباره عدم اجراء مفاد قرارداد تجاری ایرانی با شرکت مزبور ۲۴۶
۱۱۹. تصویب قانون قرارداد تصفیه محاسبات تجاری بین ایران و آلمان ۲۴۶
۱۲۰. متن قرارداد مربوط به تصفیه محاسبات تجاری ایران و آلمان ۲۴۷
۱۲۱. پروتکل محرمانه راجع به معاملات بازرگانی ایران و آلمان موسوم به پروتکل ۱۹ اکتبر ۱۹۳۸ ..... ۲۵۴
۱۲۲. امضاء موافقتنامهها و پروتکل مبادلات تجاری ایران و آلمان ۲۵۶
۱۲۳. اصلاح مفاد قرارداد تصفیه محاسبات ایران و آلمان ۲۵۷
۱۲۴. صورتجلسه با شرکت فروشتال برای ایجاد تسهیلات جهت مبادلات و همکاری با شرکت مزبور ۲۵۷
۱۲۵. موافقتنامه راجع به تصفیه محاسبه بین ایران و آلمان ۲۶۱
۱۲۶. بررسی ارتباط قرارداد تصفیه محاسبات ایران و آلمان به خرید تسلیحات نظامی ۲۶۲
۱۲۷. قرارداد تصفیه محاسبات تجاری ایران و آلمان ۲۶۳

۱۲۸. نحوه همکاری با تجارتخانه‌های آلمانی طبق قرارداد تصفیه محاسبات تجاری ایران و آلمان... ۲۶۳
۱۲۹. نحوه همکاری دولت ایران با تجارتخانه‌های آلمان بنا به قرارداد تصفیه محاسبات تجاری ایران و آلمان... ۲۶۴
۱۳۰. اصلاح بند ۱۵ قرارداد تصفیه محاسبات تجاری ایران و آلمان... ۲۶۵
۱۳۱. عدم لزوم اخذ تصدیق کنسولی در اجراء ماده ۱۵ قرارداد تصفیه محاسبات تجاری ایران و آلمان... ۲۶۵
۱۳۲. نحوه پرداخت حقوق حمل و نقل دریایی تجارتخانه‌های ایران در آلمان... ۲۶۶
۱۳۳. نحوه پرداخت حقوق حمل و نقل دریایی از سوی تجارتخانه‌های ایرانی در آلمان... ۲۶۷
۱۳۴. همکاری صندوق تهاتری آلمان و بانک ملی ایران... ۲۶۷
۱۳۵. نحوه بازپرداخت بدهی تجار از محل فروش مال التجاره... ۲۶۸
۱۳۶. سهمیه تجارتخانه‌های آلمانی طبق قرارداد تصفیه محاسبات تجاری ایران و آلمان... ۲۶۹
۱۳۷. سهمیه تجارتخانه‌های آلمانی طبق قرارداد تصفیه محاسبات تجاری ایران و آلمان... ۲۶۹
۱۳۸. قبول پیشنهادات در جهت ایجاد تسهیلاتی تجاری بین ایران و آلمان... ۲۷۰
۱۳۹. قبول پیشنهادات در جهت ایجاد تسهیلات تجاری بین ایران و آلمان ۱۳۹۰... ۲۷۱
۱۴۰. تعیین ارز مورد استفاده تجارتخانه‌های ایرانی و آلمانی... ۲۷۲
۱۴۱. تعیین ارز مورد استفاده تجارتخانه‌های آلمانی و ایرانی... ۲۷۳
۱۴۲. تأیید اعتبار پیمان پایاپای ۷ آبان ۱۳۱۴ (۱۳۰ اکتبر ۱۹۳۵)... ۲۷۳
۱۴۳. تأیید اعتبار پیمان پایاپای ۷ آبان ۱۳۱۴ (۱۳۰ اکتبر ۱۹۳۵)... ۲۷۴
۱۴۴. تعیین ارز مورد پرداخت کرایه باربری دریایی بین تجار ایران و آلمان... ۲۷۴
۱۴۵. نوع ارز مورد پرداخت برای کرایه باربری دریایی تجار ایران و آلمان... ۲۷۵
۱۴۶. نحوه صدور پروانه ورود و عوارض گمرکی مال التجاره تجار آلمانی... ۲۷۶
۱۴۷. ضمانت‌های بانکی تجار آلمانی جهت صدور کالا به ایران... ۲۷۷
۱۴۸. محدودیت خرید ادوات جنگی تجار ایرانی از آلمان... ۲۷۷
۱۴۹. نحوه اخذ کرایه باربری دریایی از تجار آلمانی... ۲۷۸
۱۵۰. نحوه پرداخت کرایه باربری دریایی به شرکتهای کشتی‌رانی آلمانی... ۲۷۹
۱۵۱. لغو شرایط صدور پروانه واردات کالا... ۲۷۹
۱۵۲. لغو مفاد قرارداد تصفیه تجاری ایران و آلمان در مورد صدور پروانه ورود... ۲۸۰
۱۵۳. استفاده از پیمان تصفیه محاسبات تجاری ایران و آلمان برای اتریشی... ۲۸۱
۱۵۴. تصفیه محاسبات تجاری تجار ایرتس در ایران با موافقت ایران و آلمان... ۲۸۲
۱۵۵. رونوشت نامه در مورد تسویه محاسبات معوق تجار اتریشی در ایران... ۲۸۳

۱۵۶. اصرار دولت ایران بر اعتبار قرارداد تصفیه محاسبات تجاری ایران و آلمان ۲۸۴
۱۵۷. محدودیتهای ارزی در مبادلات تجاری بین ایران و آلمان با توجه به پیمان تجاری ایران و آلمان ۲۸۴
۱۵۸. استعلام از لزوم اخذ دستور شاه برای پیشنهاد قرارداد تهاتری ایران و آلمان به مجلس ۲۸۷
۱۵۹. لزوم اصلاح قرارداد تهاتری بین ایران و آلمان تشریح موارد مورد اشکال آن ۲۸۸
۱۶۰. مغایرت بند یکم قرارداد معامله پایاپای ایران و آلمان با منافع اقتصادی ایران ۲۹۰
۱۶۱. جرم و تعدیل پروتکل محرمانه راجع به تعیین حداقل صادرات و واردات ایران و آلمان ۲۹۲
۱۶۲. پیشنهاد انعقاد قراردادهای پروتکلها مندرج در شرح بین ایران و آلمان ۲۹۴
۱۶۳. مجوز هیئت وزیران برای مبادله موافقتنامهها و پروتکلهای جدید با دولت آلمان ۲۹۵
۱۶۴. درخواست اعلام نظر درباره تعیین حداقل میزان مبادلات تجاری بین ایران و آلمان ۲۹۶
۱۶۵. لزوم تأمین پشتوانه ارزی معاملات پایاپای بازرگانان ایران و آلمان ۲۹۶
۱۶۶. خلاصه معاملات و مبادلات دولت ایران با شرکت فروشتال ۲۹۷
۱۶۷. صورت عملکرد و مبادلات تجاری دولت ایران با شرکت فروشتال ۳۰۱
۱۶۸. تذکراتی راجع به نحوه تحویل کالاهای شرکتهای آلمانی ۳۰۷
۱۶۹. صورت جلسه برای تغییر نوع قراردادها و پیمان با شرکت فروشتال ۳۱۶
۱۷۰. انعقاد پیمان جدید بین ایران و شرکت فروشتال با لغو قرارداد قبلی ۳۱۹
۱۷۱. صورت معاملات پایاپای ایران با شرکت فروشتال ۳۲۲
۱۷۲. قرارداد همکاری اداره باربری خشکی و دریایی ایرانبار و شرکت حمل و نقل سینگر ۳۲۲
۱۷۳. اعزام متخصص به کارخانه برنج پاک کنی رودسر از سوی شرکت فروشتال ۳۲۸
۱۷۴. صادرات محصول خرما به آلمان ۳۲۹
۱۷۵. فروش محصول خرما از سوی شرکت سهامی خشکبار خوزستان به مسیو گئورک ریکرتسن و کمپانی ف. اندوچ ۳۳۰
۱۷۶. نگرانی شرکت سهامی خوزستان از عدم تعهد انتقال محموله خرما از سوی کمپانی ف. اندوچ و مسیو ریکرتسن آلمانی ۳۳۰
۱۷۷. شرایط پیشنهادی شرکت اندوچ و شرکاء برای خرید پنج هزار تن خرما از شرکت سهامی خشکبار خوزستان ۳۳۲
۱۷۸. اعلام نرخ فروش خرما از سوی خشکبار خوزستان به کمپانی اندوچ و شرکاء ۳۳۳
۱۷۹. افزایش نرخ خرید خرما از سوی شرکت اندوچ از شرکت سهامی خشکبار خوزستان ۳۳۴
۱۸۰. لزوم فروش محصول خرما به خریداران آلمانی با توجه به افزایش قیمت خرید از سوی آنها ۳۳۴

۱۸۱. شرح قوانین مالیات بر درآمد ایران با توجه به استعلام دکتر کارل کلودیوس..... ۳۳۵
۱۸۲. شرح قوانین مالیات بر درآمد ایران با توجه به استعلام دکتر کارل کلودیوس..... ۳۳۷
۱۸۳. مقاله روزنامه تایمز درباره آلمان و روابط آن کشور با ایران و متفقین..... ۳۳۹
۱۸۴. بررسی روابط و مبادلات تجاری تجاری ایران و آلمان و لزوم رفع موانع آن..... ۳۴۵
۱۸۵. قرارداد خرید لوازم یدکی موتورهای دویتس..... ۳۵۰
۱۸۶. درخواست سفارش موتورهای دویتس..... ۳۵۱
۱۸۷. درخواست صدور موافقت‌نامه ورود لوازم یدکی دستگاههای پنبه‌پاک‌کنی..... ۳۵۲
۱۸۸. لغو قرارداد خرید لوازم یدکی..... ۳۵۲
۱۸۹. تغییر مفاد قرارداد خرید لوازم یدکی دستگاههای پنبه‌پاک‌کنی دویتس..... ۳۵۳
۱۹۰. قرارداد خرید لوازم یدکی دستگاههای پنبه‌پاک‌کنی دویتس از بنگاه ویلی شنل..... ۳۵۴
۱۹۱. درخواست اختصاص تخفیف در فروش لوازم یدکی دستگاههای پنبه‌پاک‌کنی..... ۳۵۵
۱۹۲. عدم امکان اختصاص تخفیف در فروش لوازم یدکی دستگاههای پنبه‌پاک‌کنی..... ۳۵۶
۱۹۳. افزایش قیمت لوازم یدکی دستگاههای پنبه‌پاک‌کنی از سوی بنگاه ویلی شنل..... ۳۵۷
۱۹۴. تهیه لوازم یدکی دستگاههای پنبه‌پاک‌کنی دویتس از بنگاه بازرگانی ویلی شنل..... ۳۵۷
۱۹۵. موافقت با قیمت پیشنهادی بنگاه ویلی شنل برای تهیه لوازم یدکی دستگاههای پنبه‌پاک‌کنی..... ۳۵۸
۱۹۶. اعلام آمادگی برای انعقاد قرارداد خرید لوازم یدکی دستگاههای پنبه‌پاک‌کنی..... ۳۵۹
۱۹۷. موافقت دکتر امینی وزیر دارایی با خرید لوازم یدکی دستگاههای پنبه‌پاک‌کنی از بنگاه ویلی شنل..... ۳۶۰
۱۹۸. قرارداد خرید لوازم یدکی موتورهای دویتس کارخانجات پنبه‌پاک‌کنی..... ۳۶۱
۱۹۹. استعلام از امکان ابطال قرارداد خرید لوازم یدکی دستگاههای پنبه‌پاک‌کنی از آلمان..... ۳۶۱
۲۰۰. تفویض مسئولیت سفارت آلمان به سفارت سوئد..... ۳۶۲
۲۰۱. تفویض مسئولیت حفظ منافع دولت آلمان به سفارت سوئد..... ۳۶۲
۲۰۲. تشکیل جلسه درباره صدور مجوز ورود کالا به بازرگانان ایرانی..... ۳۶۲
۲۰۳. خسارات بازرگانان ایران از قطع رابطه تجاری ایران و آلمان..... ۳۶۴
۲۰۴. صدور مجوز ورود کالا به بازرگانان با توجه به قطع رابطه تجاری با آلمان..... ۳۶۵
۲۰۵. پروتکل محرمانه مبادلات تجاری ایران و آلمان موسوم به پروتکل محرمانه ۳۱ اکتبر ۱۹۳۶..... ۳۶۷
۲۰۶. افزایش سهمیه ورود کالای آلمانی به ایران طبق پروتکل محرمانه ۳۱ اکتبر ۱۹۳۶..... ۳۶۷
۲۰۷. موافقت با افزایش سهمیه مبادلات تجاری ایران و آلمان طبق پروتکل محرمانه ۳۱ اکتبر ۱۹۳۶..... ۳۶۸
۲۰۸. اعلام آمادگی برای بررسی پیشنهادات در راستای افزایش مبادلات تجاری ایران و آلمان..... ۳۶۹

۲۰۹. درخواست تغییرات در موافقتنامه مبادلات تجاری بین ایران و آلمان ۳۷۰
۲۱۰. موافقت با نحوه ایجاد حساب تهاتری جهت مبادلات تجاری ایران و آلمان ۳۷۱
۲۱۱. موافقت دولت ایران با ایجاد حساب تهاتری جهت مبادلات تجاری ایران و آلمان ۳۷۲
۲۱۲. استفاده تجار ایرانی از تسهیلات مالی دولت آلمان ۳۷۲
۲۱۳. ایجاد تسهیلات مالی برای تجار ایرانی هنگام مبادله تجاری با آلمان ۳۷۳
۲۱۴. صدور مجوز اعتبار اسعار [ارزی] برای تجارتخانه‌های آلمانی ۳۷۴
۲۱۵. تأدیه فروش مال‌التجاره‌های ایرانی به اسعار آزاد ۳۷۴
۲۱۶. موافقت با انعقاد پیمان اصلاح پیمان تصفیه محاسبات ایران و آلمان ۳۷۴
۲۱۷. مفاد پروتکل تجاری محرمانه ۱۹ اکتبر ۱۹۳۸ ..... ۳۷۸
۲۱۸. پروتکل محرمانه مبادلات جنسی ایران و آلمان ۳۷۹
- کتابنامه ۳۸۲

مقدمه

انگیزه شخصی در انتخاب این موضوع برای پایان نامه

در دنیای امروز آموختن زبانهای بیگانه برای برقراری ارتباط با سایر کشورها جز ضروریات زندگی به حساب می‌آید. به خصوص با عینیت یافتن فرضیه دهکده جهانی و آسان شدن امکان دسترسی به فرهنگهای ساکنین این دهکده، نیاز به یادگیری و آموزش زبانهای خارجی - بخصوص زبانهای خارجی رایج تر - بیش از پیش احساس می‌شود. زبان آلمانی نیز از جمله زبانهای اروپایی است که در ایران به علاقمندان آموختن آن زبان آموزش داده می‌شود. اما علت گرایش افراد یک جامعه به یک زبان خاص چه می‌تواند باشد؟ بدون شک وجود روابط سیاسی، اقتصادی و فرهنگی بین دو کشور زمینه را برای یادگیری آن زبان فراهم می‌نماید و آنچه وجود چنین روابطی را اثبات می‌کند، اسناد تاریخی مربوط به این روابط می‌باشد.

در طول تاریخ ایران نیز، دوره رضاشاه پهلوی به دلیل همزمانی با رخدادهای مهم جهان از جمله جنگ جهانی دوم، حضور آلمانی‌ها را پررنگ‌تر از دوره‌های پیش از آن در خود دارد. بر همین اساس بررسی اسناد روابط دو کشور در این دوره از اهمیت خاصی برخوردار است. البته تلاشهایی نیز پیش از این در این زمینه صورت گرفته و اسناد سیاسی بسیاری از این دوره به چاپ رسیده است. اما آنچه از دید مورخین و محققین این عصر تا حدی پوشیده مانده و ضرورت پرداختن به آنها در جامعه احساس می‌شود، اسناد مربوط به قراردادهای تجاری این دوره می‌باشد.

نحوه جمع آوری اسناد

برای دسترسی به این اسناد لازم بود تا به مرکز اسناد ملی ایران مراجعه شود که این کار با معرفی اینجانب توسط جناب آقای دکتر پرویز رجیبی به این مرکز صورت پذیرفت. در آن زمان نیز ریاست این مرکز با جناب آقای دکتر کیانی بود که ایشان نیز به من قول همکاری در ثمر رساندن این پایان‌نامه را دادند؛ که همینجا بر خود لازم می‌دانم تا از کمک و همکاری ایشان تشکر نمایم.

قسمت عمده این پایان‌نامه در تالار پژوهش مرکز اسناد صورت گرفته است. در این تالار ابتدا شماره سند، محل در آرشیو، شماره فیش و شرحی از سند مربوط به دوره زمانی موردنظر توسط کامپیوتر یافت می‌شود و سپس با ارائه تمامی این اطلاعات به بخش رؤیت سند می‌توان میکروفیلم اسناد را دریافت و در دستگاههای مخصوص در همان تالار مطالعه نمود. در جدول زیر تعداد کل پرونده‌های اسناد و برگه‌هایی که رؤیت و مطالعه شده تا قراردادهای تجاری آمده در این پایان‌نامه از میان آنها استخراج شود،

به استحضار می‌رسد:

تاریخ	تعداد پرونده سند	تعداد برگه‌ها
۱۳۰۴	۸	۱۴۳
۱۳۰۵	۱۱	۷۴۹
۱۳۰۶	۱۳	۷۵۷
۱۳۰۷	۲۶	۱۲۸۷
۱۳۰۸	۱۵	۹۲۶
۱۳۰۹	۲۳	۳۱۷۶
۱۳۱۰	۲۶	۹۰۰
۱۳۱۱	۳۱	۲۶۶۵
۱۳۱۲	۳۹	۱۹۸۷
۱۳۱۳	۵۷	۳۷۴۸
۱۳۱۴	۸۱	۴۴۶۳
۱۳۱۵	۷۴	۳۶۴۸
۱۳۱۶	۷۸	۵۷۵۸
۱۳۱۷	۸۱	۶۵۳۲
۱۳۱۸	۱۲۳	۸۴۳۹
۱۳۱۹	۱۴۲	۱۰۹۶
۱۳۲۰	۹۵	۸۴۸۷
تعداد کل پرونده سندها برگه‌ها	۹۲۳	۶۴۶۲۶

به این ترتیب تعداد کل اسناد مورد مطالعه شامل ۹۲۳ پرونده سند و ۶۴۶۲۶ برگ می‌باشد. در پایان از کل این تعداد ۲۱۹ پرونده سند برگزیده شد که شامل متن قراردادهای تجاری، استخدامی، تصفیه محاسبات تجاری و خرید وسایل و تجهیزات می‌باشد.

در کارگزینش اسناد در برخی موارد علاوه بر متن قراردادها، طرح پیشنهادی آنها، بعضاً کل مکاتبات دو طرف قرارداد از ابتدا تا به امضا رسیدن آن، صورتجلسه ملاقاتهای تجاری، پروتکل‌های محرمانه مبادلات، ترجمه مقالات جراید خارجی آن زمان درباره اوضاع اقتصادی و روابط تجاری ایران و آلمان،

تصویب قوانین تجاری و شکایات شرکتهای طرف قرارداد نیز در این کار گتجانیده شده تا تصویر مشخص و مستندی را درخصوص قراردادهای آمده در اختیار محقق یا خواننده قرار دهد.

ترتیب چیدمان اسناد

از آنجا که تمامی قراردادهای موجود در این پایان نامه «تجاری» است، امکان یک تقسیم بندی موضوعی که معمولاً نوع متداول در این نمونه کارهاست، گردآورنده را به نتیجه مورد نظر نمی رساند. به همین دلیل تمامی این اسناد براساس «ترتیب زمانی» چیدمان شده اند تا علاوه بر مطالعه سیر تاریخی قراردادها، کاهش یا افزایش تعداد آنها در هر سال که خود منعکس کننده اوضاع سیاسی حاکم در آن دوره می باشد، نیز مورد مطالعه قرار گیرد.

نتیجه گیری

عامل اصلی در ترویج و گسترش زبان بیگانه در یک کشور مستقیماً تحت تأثیر رابطه سیاسی حاکم میان دو کشور است که این رابطه سیاسی تعیین کننده نوع روابط اقتصادی - تجاری و فرهنگی نیز می باشد.

گسترش شرکتهای آلمانی زبان در دوره سلطنت رضاشاه و افزایش میزان روابط تجاری و بازرگانی در این دوره که حاصل روابط حسنه میان دو کشور بود، خود بخود نفوذ این زبان را در بخشهای مختلف جامعه امکان پذیر ساخت و زمینه آشنایی مردم با این زبان را فراهم آورد. هر چند عمر مفید این روابط به بیش از ۱۷ سال نمی رسد، اما همین دوره را شاید بتوان در آشنایی مردم ایران با این زبان بیگانه مهم و تعیین کننده به شمار آورد.

پیشگفتار

ارتباط در میان جوامع بشری در سالهای متمادی اشکال گوناگونی داشته است، کشورهای جهان با فاصله‌های دور و نزدیک پیوسته در تلاش بوده‌اند تا روابط سیاسی، اجتماعی و اقتصادی خود را با سایر ملل گسترش دهند و از حمایت، امکانات، مواد خام و اولیه، تجربیات، علوم و هر آنچه که آنها را در مسیر پیشرفت یاری می‌رساند، استفاده کنند تا در کنار بالندگی مستمر جامعه خویش، ابزار لازم را برای پیشرفت همه‌جانبه فراهم آورند.

روابط بین دولتها در اشکال اجتماعی، قومی، فرهنگی و سیاسی پیوسته تحت تأثیر عوامل مالی و اقتصادی بوده است. شکل دیگر ارتباط اقتصادی نیز به صورت قراردادهای خود را معرفی نموده است.

قراردادهای یکی از مهم‌ترین نمونه‌های روابط اقتصادی هستند و کشورها بنا به نیازها و اولویت‌های جامعه خویش در پی انعقاد آنها با سایر دولتها برآمده‌اند. روابط ایران و آلمان در عصر رضاشاه نیز از این مقوله خارج نبوده است. بررسی قراردادهای ایران و آلمان در عصر مزبور - که آستن اتفاقات بسیار بزرگی در سطح جهان بوده و منجر به بروز یکی از بزرگترین جنگهای تاریخ بشر گشته - و دلایل ارتباط سیاسی اجتماعی و بخصوص اقتصادی ایران و آلمان و بررسی عملکرد دولتهای مزبور روشی هوشمندانه برای استفاده در عرصه سیاست خارجی می‌باشد.

مجموعه حاضر در تلاش است با معرفی قراردادهای ایران و آلمان در دوره رضاشاه گوشه‌هایی تاریک و ناشناخته از تاریخ را برای اهل تحقیق روشن نماید. اگرچه شناخت تمامی عوامل محرک و اصلی در تحلیل وقایع امکان‌پذیر نمی‌باشد، اما بررسی قسمتی از قراردادهای در دورانی که به تصدیق مورخین از شکوفاترین زمانهای روابط اقتصادی ایران و آلمان می‌باشد، می‌تواند ما را در نیل به هدفمان رهنمون سازد.

اوضاع سیاسی آلمان

در ابتدا برای شناخت بهتر اوضاع و زمینه انعقاد قراردادهای مزبور لازم است اوضاع سیاسی اجتماعی دو کشور بطور مختصر بررسی شود، دلایل گسترش روابط و عوامل آن معرفی و مورد تحلیل قرارگیرد. لذا با توجه به مواد فوق در بررسی تاریخی اوضاع سیاسی آلمان به پس از جنگ جهانی اول و شکست آلمان از فرانسه و انگلیس می‌پردازیم. در این سالها با اتمام جنگ جهانی اول و با استعفای ویلهلم اول در آلمان جمهوری دمکراتیک اعلام و ابرت (Ebert) به عنوان اولین رئیس جمهور برگزیده شد. این جمهوری در سال ۱۹۱۹ م تأسیس شد و تا پایان سال ۱۹۳۳ م برقرار بود به جمهوری وایمار

معروف گردید.^(۱) پس با مرگ ابرت فیلد مارشال هیندنبورگ جانشین وی شد.^(۲) گرچه با اقدامات هیندنبورگ اوضاع اجتماعی و اقتصادی آلمان بهتر شد. اما تبعات جنگ جهانی اول، مشکلات اقتصادی، اجتماعی و عدم تعادل سیاسی و فشار عهدنامه‌های صلح ورسای و لوکارنو زمینه را برای بروز تغییرات گسترده در عرصه سیاسی آلمان آماده نمود. «پس از مرگ هیندنبورگ در سال ۱۹۳۴م آدلف هیتلر صدر اعظم آلمان به پیشوایی و ریاست ملت آلمان نایل آمد.»^(۳) او که با حمایت حزب ناسیونال سوسیالیست به قدرت رسیده بود موجب تحولاتی عظیم در عرصه سیاست جهانی و بروز بزرگترین جنگ در تاریخ معاصر شد. «پس از کناره گرفتن آلمان هیتلری از جامعه ملل (۲۱ اکتبر ۱۹۳۳م) دولت آلمان نازی آزاد از هر قید و بندی از نظامات و مقررات بین‌المللی به اقدامات زیر متوسل شد. ۱. در ۱۳ ژانویه ۱۹۳۵م ناحیه سار (Sarre)^(۴) را اشغال کرد. ۲. در ۱۶ مارس ۱۹۳۵م خدمت نظام وظیفه اجباری را در سراسر آلمان برقرار نمود. ۳. در ۷ مارس ۱۹۳۶ معاهده لوکارنو را انکار و ناحیه رنای (رن) (Rain)^(۵) را برخلاف معاهده مزبور مجدداً نظامی کرد. ۴. در نوامبر ۱۹۳۶ به مفاد مربوط به کشتی‌رانی در رودخانه منظور در معاهده ورسای پشت پا زد. ۵. در ۳۰ ژانویه ۱۹۳۷ مفاد طرح داوس مربوط به نظام و مقررات راه‌آهن و رایشبانک را مطرود شناخت. ۶. در ۱۳ مارس ۱۹۳۸ خاک اتریش و اراضی سودت (Sudet)^(۶) را به موجب موافقتنامه مونیخ (۲۹ سپتامبر) اشغال و ضمیمه آلمان نمود. ۷. در ۱۵ مارس ۱۹۳۹ ارتش آلمان چک و اسلواکی و در ۲۲ مارس ناحیه ممل لیتوانی (Memel)^(۷) و در ۲۳ اوت دانتزیگ (مقدمه حمله به لهستان در اول ماه سپتامبر) را اشغال کرد. ۸. در ۲۸ آوریل اعلامیه

۱. ظهیرنژاد ارشادی، مینا، گزیده اسناد روابط ایران و آلمان، ج ۲، تهران: مؤسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه، ۱۳۷۷، مقدمه ص ۱۹.

۲. عزیز، محسن، تاریخ دیپلماسی عمومی، ج ۱، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۳۶، ص ۱۹.

۳. همان، ص ۱۹.

۴. منطقه سار میان آلمان و فرانسه واقع است طبق معاهده ورسای این منطقه از آلمان منتزع و به فرانسه واگذار گردید. در سال ۱۹۳۵ پس از مراجعه به آراء عمومی مجدداً به آلمان مسترد شد و در سال ۱۹۴۶ فرانسه این منطقه را دوباره اشغال کرد.

۵. رود راین - (رود مندرج در عهدنامه ورسای) - در سال ۱۹۳۶ کرانه غربی رود راین را که یک منطقه غیرنظامی بود آلمان تصرف نمود.

۶. منطقه سودت ناحیه کوهستانی واقع در چک و اسلواکی که از کوههای کارپات تا سواحل رود آلب امتداد دارد.

۷. بندری واقع در لیتوانی.

آلمان و پولونی (لهستان) و در ۱۸ ژوئن موافقتنامه دریایی انگلیس و آلمان را ملغی ساخت»^(۱) و در اوایل می ۱۹۴۰ م ناگهان به کشورهای نروژ، دانمارک و هلند حمله کرد و آن کشورها را نیز به امپراطوری رایش سوم ملحق و سپس به بلژیک و فرانسه حمله کرد و آنها را تصرف نمود:^(۲) «در این میان تنها انگلیس بود که مقاومت خود را مقابل هیتلر نشان می داد»^(۳)، با حمله آلمان به شوروی در ۲۱ ژوئن ۱۹۴۱ جنگ شکل تازه‌ای گرفت که با تقسیم قوای آلمان شکست رومل درالعلمین^(۴) و شکست در جبهه روسیه در ۷ می ۱۹۴۵ هیتلر در آستانه دستگیری دست به خودکشی زد و آلمان بی هیچ قید و شرطی تسلیم شد.^(۵)

اوضاع سیاسی ایران

پس از جنگ جهانی اول «روابط سیاسی ایران و آلمان تا سال ۱۹۲۳ م / ۱۳۰۳ ش قطع گردید»^(۶) سپس روابط در سطح دیپلماتیک با انتصاب سفراء دو کشور آغاز شد. در این زمان سلطه انگلیس در جنوب و روسیه در شمال تمامی روابط سیاسی ایران را تحت تأثیر قرار داده بود. در سال ۱۳۰۴ رضاشاه به تخت سلطنت می‌نشیند و پادشاه ایران می‌شود. در این هنگام موضوع تقلیل زراعت تریاک از طرف جامعه ملل مطرح گردید و برای عملی ساختن آن اقداماتی آغاز شد که قضیه استقلال گمرکی ایران صورت جدی به خود گرفت. دولت ایران برای رهایی از سلطه دو قدرت روس و انگلیس در سال ۱۹۲۷ / ۱۳۰۶ یک سلسله عوارض گمرکی جدید وضع کرد تا آن را در مورد سایر دولتها اعمال کند.^(۷) همچنین «در سال ۱۹۲۹ / ۱۳۰۸ قانون کاپیتولاسیون که به موجب آن حق قضاوت کنسولی برای اتباع آلمانی در ایران به رسمیت شناخته شده بود ملغی اعلام گردید».^(۸)

وزارت کشور ایران در ۱۱ شهریور ۱۳۱۸ با اعلام خبر حمله آلمان به لهستان اعلامیه‌ای به شرح زیر صادر کرد: «در این موقع که متأسفانه نائره جنگ در اروپا برپا شده است به بیگانگان که در ایران به هر عنوان زیست می‌نمایند لزوماً آگهی داده می‌شود که از ابراز هرگونه احساساتی که که منافعی بی‌طرفی

۱. رک؛ آرشیو وزارت امور خارجه، سال ۱۳۲۰، کارتن ۱۶/۵ پوشه ۵۶/۳.

۲. جامی، گذشته چراغ راه آینده (تاریخ ایران در فاصله دو کودتا)، تهران: انتشارات نیلوفر و بی‌تا، ص ۷-۵.

۳. هوشنگ مهدوی، عبدالرضا، تاریخ روابط خارجی ایران، تهران: مؤسسه انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۹، ص ۳۸۴.

۴. در شمال آفریقا که ژنرال رومل در ۱۹۴۲ در این محل متحمل شکست بزرگی شد.

۵. ظهیرنژاد ارشادی، ۱۳۷۷، ص ۳۱.

۶. پیرا، فاطمه، روابط سیاسی و اقتصادی ایران و آلمان بین دو جنگ، تهران: انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۷۹، ص ۱۱۳.

۷. پیرا، ۱۳۷۹، صص ۱۷۴-۱۷۵.

۸. ظهیرنژاد ارشادی، ۱۳۷۷، مقدمه ص ۳۳.

کشور باشد جداً خودداری کرده متوجه باشند که مبدا برخلاف مقررات بی طرفی حرکتی از آنها ناشی بشود.^(۱) در اقدام بعدی با تقاضا از سفارت امریکا در تهران کلیه اسناد مربوط به حالت بی طرفی و عدم تجاوز بررسی گردید و تصمیم بر اعلام بی طرفی گرفته شد. این مطلب در سخنرانی رضاشاه در مراسم گشایش دوازدهمین دوره مجلس شورای ملی اعلام شده: «دولت ایران بی طرفی کامل را پیروی می نماید و آرزومند است در نزدیک ترین وقت آرامش برقرار شود؛ زیرا که ادامه جنگ لطمه به اوضاع مالی و اقتصادی کلیه امم وارد خواهد آورد و مدنیت دنیا را تهدید می کند.»^(۲) سپس اعلامیه ای از سوی دولت ایران به متن زیر منتشر شد: «بیانیه: در این موقع که متأسفانه نائره جنگ در اروپا مشتعل گردیده است، دولت شاهنشاهی ایران به موجب این بیانیه تصمیم خود را به اطلاع عموم می رساند که در این کارزار بی طرف ماند و بی طرفی خود را محفوظ خواهد داشت. محمود جم (نخست وزیر)».^(۳)

ولی اوضاع جنگ شرایط دیگری را برای ایران ایجاد نمود، پیوستن اتحاد جماهیر شوروی به متفقین و تعرض و پیشرفت آلمان در شمال آفریقا و تهدید کشورهای خاور نزدیک ناچار موضوع کشورهای خاورمیانه از جمله ایران را مدنظر سران متفق و آلمان قرار داد. از یک سو هیتلر برای قطع خط ارسال کمک و تجهیزات به شوروی درصدد حمله به ایران بود که این منظور در سخنرانی وی در مقابل افسران نازی مشهود است. او می گوید: «راه ما به سوی شوروی هموار است. من اطمینان دارم که ما از راه ایران به پیروزی نهایی دست خواهیم یافت، شریان بلشویست ها از خاک ایران می گذرد، از ایران است که به روسها سوخت و کمک می رسد. ما دوستان زیادی در ایران داریم. ما به کمک دوستان ترک و سایر یارانمان به سوی ایران هجوم خواهیم برد.»^(۴) از سوی دیگر «پیشرفت برق آسای آلمانها در اتحاد جماهیر شوروی تا استالین گراد از طرفی و شمال آفریقا تا العلمین و از طرف دیگر لزوم ارسال اسلحه و مهمات و خواروبار به ارتش محاصر شده شوروی در استالین گراد و جلوگیری از پیشرفت آلمانها به سوی جنوب متفقین را به فکر چاره انداخت. بهترین راه رسانیدن کمک به ارتش اتحاد شوروی ایران بود.»^(۵) وینستون چرچیل در سخنرانی ۹ سپتامبر ۱۹۴۱ در پارلمان آن کشور تأکید کرد که بهترین راه

۱. مکی، حسین، تاریخ بیست ساله ایران. ج ۶، تهران: نشر ناشر، ۱۳۶۲، ص ۱۳۴۳.

۲. آرشیو اسناد وزارت امور خارجه، سال ۱۳۲۰، کارت ۱۶/۵ پوشه ۵۶/۳.

۳. معتمد، خسرو، رضاشاه سقوط و پس از سقوط، تهران: مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، ۱۳۷۶، ص ۴۷. آرشیو و اسناد وزارت امور خارجه، سال ۱۳۲۰، کارت ۱۶/۵ پوشه ۵۶/۳، کیانی هفت لنگ، کیانوش، بدیعی پرویز، ایران در بحران،

تهران: انتشارات سازمان اسناد ملی، ۱۳۷۹، سند شماره ۵۱.

۴. طبری، احسان، اوضاع ایران در دوران معاصر (ایران در دوران رضاشاه)، تهران: بی نا، ۱۳۵۶، ص ۱۴۷.

۵. اسناد وزارت امور خارجه، سال ۱۳۲۰، کارت ۱۶/۵، پوشه ۵۶/۳.

کمک به شوروی از راه ایران از طریق خلیج فارس می‌باشد که تنها ۸۰۰ کیلومتر با دریای خزر و حوزه رود ولگا فاصله دارد.^(۱) با این تفکر اشغال ایران برای برتری نظامی در جنگ برای متفقین بسیار حیاتی می‌نمود و برای این اقدام دستاویزی بهتر از حضور اتباع آلمانی وجود نداشت.

ادعای وجود ستون پنجم، خرابکاری، فعالیتها و تبلیغات فاشیستی اتباع آلمانی دلیل حمله به ایران می‌توانست باشد. بنابراین در ۲۵ مرداد ۱۳۲۰ دولت انگلیس طی نامه‌ای خواستار اخراج اتباع آلمانی از ایران شد. گرچه در متن نامه مزبور اشاره به لزوم حفظ تمامیت ارضی ایران شده بود، اما تهدید منافع انگلیس دلیل درخواست اخراج آلمانها از ایران بود.^(۲) این درخواست در ۳۰ شهریور ۱۳۲۰ تجدید شد و حضور آلمانها در ایران تنها منوط به تهیه فهرست اسامی و تأیید متفقین قلمداد شده بود.^(۳) گرچه تعداد آلمانیهای مقیم ایران به صورت مستشار و متخصص ۶۹۰ نفر بود،^(۴) ولی منافع انگلیسی و مستر دریفوس سفیر امریکا در تهران تعداد آنها را بین ۵۰۰ تا ۲۵۰۰ نفر تخمین زدند. با وجود خودداری ایران از اخراج اتباع آلمانی در اثر فشار متفقین دولت ایران در ۱۲ سپتامبر ۱۹۴۱ طی نامه‌ای به وزارت امور خارجه ایران دستور خروج اتباع آلمانی، رومانی، مجارستان و ایتالیا و تعطیلی سفارتخانه‌های مزبور را صادر کرد.^(۵) و در روز ۱۶ سپتامبر (۲۸ شهریور ۱۳۲۰) همان سال سفارت آلمان تعطیل و حفاظت منافع اتباع آلمانی به سفارت سوئد واگذار شد.^(۶)

با وجود اقدامات دولت ایران بنا به منافع متفقین «حمله به ایران در نیمه شب دوم شهریور ۱۳۲۰ (۲۴ اوت ۱۹۴۱) به حقیقت پیوست. در این ساعت سفیران اتحاد جماهیر شوروی و انگلستان به دیدار علی منصور نخست‌وزیر وقت رفتند و طی یادداشت مشابهی به دولت ایران اعلام نمودند که نیروهای ارتشی آن دو دولت بزودی از مرزهای ایران خواهند گذشت.»^(۷) پس از ۴۸ ساعت از ورود متفقین دولت علی منصور استعفا داد و محمدعلی فروغی (ذکاءالملک) به سمت نخست‌وزیری منصوب شد و بلافاصله با مذاکره با نمایندگان بریتانیا و شوروی دستور ترک

۱. همان، اسناد شماره ۱۱-۱۰.

۲. تبراان، صفالدین، ایران در اشغال متفقین، تهران: مؤسسه فرهنگی رسا، ۱۳۷۷، صص ۴۰-۴۱.

۳. همان، صص ۵۷-۵۸.

۴. بی‌نا، اطلاعات در یک ربع قرن، ۱۳۲۹، ص ۱۸۹ و امینی، ۱۳۸۲، ص ۲۸۷.

۵. آرشیو و اسناد وزارت امور خارجه، سال ۱۳۲۰، کارتن ۱۶/۵، پوشه ۵۶/۳.

۶. اسناد موجود در مجموعه حاضر سند شماره ۲۹۰ تا ۳۰۴/۱۰۴/۱ ص ۳۶۱.

۷. اسناد وزارت امور خارجه، سال ۱۳۲۰، کارتن ۱۶/۵، پوشه ۵۶/۳.

مخاصمه و عملیات نظامی به نیروهای انتظامی کشور در مورخه ۶ شهریور ۱۳۲۰ صادر گردید^(۱) و در ۲۵ شهریور ۱۳۲۰ متن استعفای رضاشاه توسط محمدعلی فروغی در مجلس قرائت شد.^(۲) و (در روز چهارشنبه ۲۶ شهریور ۱۳۲۰، ۱۶ سپتامبر ۱۹۴۱ محمدرضا پهلوی با تشریفات رسمی در جلسه فوق‌العاده در مجلس شورای ملی سوگند یاد کرد).^(۳)

پس از انعقاد پیمان سه‌گانه در ۲۹ ژانویه ۱۹۴۲ و به اتحاد درآمدن ایران با متفقین، شاه ایران با عنوان کردن مسأله فعالیت‌های خرابکاری مأمورین و جاسوسان آلمانی در ایران طی فرمانی به شرح زیر در ۹ سپتامبر ۱۹۴۳ به کشور آلمان رسماً اعلام جنگ نمود:^(۴) «بنا به پیشنهاد دولت بر طبق اصل پنجاه و یکم قانون اساسی از تاریخ ۱۷ شهریور ۱۳۲۲ حالت جنگ را بین کشور خودمان و آلمان مقرر می‌داریم».^(۵)

روابط اقتصادی ایران و آلمان

در دوران سلطنت رضاشاه در ایران گسترش نفوذ آلمانها به طور چشمگیری افزایش یافت. در بررسی دلایل باید این امر ابتدا به اوضاع اقتصادی آلمان پس از جنگ جهانی اول و شروع جنگ جهانی دوم و ادامه آن توجه نمود. این کشور پس از پایان جنگ جهانی اول دچار رکود و ورشکستگی اقتصادی شده بود، بیکاری، سقوط ارزش واحد پولی، خسارات ناشی از جنگ بر اقتصاد آن کشور و جنبه‌های سیاست اقتصادی ناسیونال سوسیالیستی، تلاش برای رهایی از مشکلات اقتصادی را مضاعف می‌نمود. با ظهور هیتلر و تلاش وی برای مبارزه با بیکاری و طرح اشتغال، اقتصاد آلمان ناگزیر به یافتن بازاری برای تهیه مواد اولیه و محصولات کشاورزی و فروش محصولات و مصنوعات صنعتی می‌شد.^(۶)

و با توجه به اینکه آلمان توان مالی اندکی برای خرید کالا از بازارهای غرب داشت نیاز به خرید کالای نامرغوب از قبیل پشم و پوست و پنبه، آلمان را به شرق متوجه ساخت. می‌بایستی مواد اولیه خام خریداری و صادرات کالای آلمانی افزایش می‌یافت. «این مطلب در متن سخنرانی دکتر شاخساز وزیر اقتصاد آلمان مشهود است. او می‌گوید: ما محتاج به مواد غذایی و معدنی خارجی هستیم که در

۱. همان، اسناد شماره، ۳۴ تا ۸۳-۶۶. ۲. بی‌نا، اطلاعات در یک ربع قرن، ۱۳۲۹، ص ۱۹۵.

۳. آرشیو و اسناد وزارت امور خارجه، سال ۱۳۲۰، کارتن ۱۶/۵ پوشه ۵۶/۳.

۴. ظهیرنژاد ارشادی، ۱۳۷۷، ص ۳۲.

۵. آرشیو و اسناد وزارت امور خارجه، سال ۱۳۲۰، کارتن ۱۶/۵ پوشه ۵۶.

۶. تنبروک، روبرت هرمان، (تاریخ آلمان)، ترجمه دکتر محمد ظروفی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۵۸، ص ۲۴۱.